

Humanisme català

MARIÀNGELA VILALLONGA
Institut de Llengua i Cultura Catalanes (Secció F. Eiximenis)

*Si quis erit nostros inter venerandus magistros
Modestus, fateor, hic modo noster erit.*

Ja fa anys que em dedico a estudiar i a divulgar les obres dels humanistes catalans amb la naturalitat de pensar que la seva producció literària i les seves trajectòries professionals, per elles soles, evidencien l'existència d'aquest moviment a Catalunya, a València, a Mallorca. Que l'humanisme català va existir, m'ha semblat un fet irrefutable des de bon començament. Que l'humanisme català és el de Jeroni Pau, Joan Margarit, Pere Miquel Carbonell, Joan Ramon Ferrer, Arnau Descós, Joan Serra, Francesc Tarafa, Antoni Agustín, Francesc Calça, Martí Ivarra o Joan Lluís Vives, també. Que l'humanisme català és d'expressió majoritàriament llatina, com l'humanisme que es produeix a Itàlia o a França, també m'ha semblat irrefutable. Amb tot, encara hi ha avui qui parla d'humanisme català amb un cert temor, sense acabar de donar-li aquest nom amb ple dret. De fet, durant aquests anys he cregut que amb la publicació de les obres d'autors com Pau, Carbonell o Tarafa posava en evidència una determinada precocitat d'una banda, però també la solidesa del nostre humanisme. Vaig donar per suposat que no em calia definir l'humanisme català ni demostrar-ne la seva existència, perquè es definia sol i aquesta existència es justificava per ella mateixa. Em semblava que el nostre humanisme s'aguantava tant per les seves pròpies obres que no m'havia preocupat de teoritzar sobre la seva identitat, sobre el seu ésser. Em resultava massa obvi. Però encara hi ha avui qui no gosa anomenar-lo humanisme i parla temerosament de tendències humanístiques, d'ingredients humanístics, o qui prefereix parlar de literatura neollatina. Per això em cal el paper que estic escrivint: per afirmar clarament i obertament l'existència de l'humanisme català i definir el moviment amb

aquest nom, tot i la seva problemàtica, tot i les seves característiques pròpies, que no són en essència diferents de les de l'humanisme d'altres països.

Històricament, al nostre país l'humanisme català havia patit problemes d'identitat. Lola Badia ja l'any 1979 havia analitzat l'evolució d'aquest concepte historiogràfic¹ i conclouia:

No hi ha dubte, crec, que als anys trenta es produeix un canvi de rumb en la manera d'enfocar l'afer "humanisme català": es tracta de tornar als fets i de no deixar-se enlluernar pels termes. Almenys pel que fa al món dels historiadors de la literatura, la discussió queda segellada. No hi hagué un període humanístic presidit per Joan I i Metge. En canvi, hi hagué humanistes d'expressió llatina i manlleus de la cultura humanística, que es poden anar detectant des de les darreres dècades del XIV a les darreres del XVII.

L'any 1987, després de l'aparició dels dos volums amb la biografia i l'edició de l'obra de Jeroni Pau,² Lola Badia tornava sobre la qüestió per afirmar:

Si hi tenim especial adhesió, podem reservar amb tots els honors l'etiqueta d'"humanisme català" als qui, catalans de llengua i de cultura, van escriure al segle XV en llatí i amb motlles homologables als dels *studia humanitatis*: el Cardenal Joan Margarit, el poeta i legista Jeroni Pau, el gramàtic Joan Ramon Ferrer i una colla d'altres gairebé desconeguts...³

D'aquesta manera quedava quasi definit l'humanisme català: jo hi afegiria el segle XVI. O això em semblava. Doncs bé, catorze anys després, encara plana el dubte i el temor a l'hora de parlar d'humanisme català.

Badia havia diagnosticat que un dels principals problemes de l'humanisme català havia estat que els humanistes «pròpiament dits, els filòlegs, no van ser ni exemplars com a patriotes (vegeu Margarit), ni

---

¹ Lola Badia, «L'"humanisme català": formació i crisi d'un concepte historiogràfic», dins *Actes del Cinquè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes* (Andorra, 1-6 d'octubre de 1979), Montserrat, 1980, pp. 41-70; recollit posteriorment dins *De Bernat Metge a Joan Rois de Corella*, Barcelona, 1988, pp. 13-38 (la citació és de la p. 34).

² Veg. Jeroni Pau, *Obres*, a cura de Mariàngela Vilallonga, 2 vols., Barcelona, 1986.

³ Lola Badia, «A propòsit de l'edició de les obres de Jeroni Pau», *Llengua & Literatura*, 2 (1987), pp. 590-594; reproduït a *De Bernat Metge a Joan Rois de Corella*, ob. cit., pp. 51-56 (p. 52).

massa sòlids intel·lectualment i moralment (vegeu Carbonell)».⁴ Però que potser els humanistes italians eren totalment exemplars com a patriotes i absolutament sòlids intel·lectualment i moralment? És que cal que els humanistes siguin patriotes modèlics o d'una solidesa intel·lectual i moral irreprotxable? No és pas la meua intenció denostar la solidesa moral, patriòtica o intel·lectual dels humanistes italians per poder salvar els nostres humanistes. Però realment hi ha algú tan net de culpa que pugui tirar la primera pedra? O realment és tan important tot plegat perquè hàgim de negar l'apel·latiu d'humanista a un escriptor del segle XV com Pere Miquel Carbonell perquè era un vanitós, o com Ferran Valentí perquè detectem reminiscències medievals en les seves obres, o com Joan Ramon Ferrer perquè pledejava per afers amorosos?

Més recentment Badia ha conclòs taxativament:

Dic i afirmo que el terme Humanisme no defineix la cultura literària dels nostres escriptors en vulgar dels segles XIV i XV, de Mctge, a March, a Martorell, a Corella o a l'anònim del *Curial*, perquè la part del seu rerefons intel·lectual que es vincula directament als mestres italians que van difondre aquest moviment (Petrarca, Salutati, Bruni, Valla, Beccadelli...) és marginal i anecdòtica en comparació a la massiva presència d'elements que procedeixen del gran mar de l'Escolàstica.⁵

L'afirmació de Badia convidaria a preguntar-se si el terme Humanisme defineix la cultura literària dels nostres escriptors en llatí dels segles no ja XIV i XV, sinó de la segona meitat del segle XV i del segle XVI, si no fos que la mateixa Badia ja havia deixat clar a qui estava reservat el paper d'humanista en la seva reflexió de 1987, afegint-hi, és clar, el segle XVI. I si no fos, sobretot, que en autors com Pau, Margarit, Tarafa o Agustín la presència d'elements que procedeixen de l'Escolàstica és molt menor en comparació a una voluntat expressa de retorn al món clàssic, paral·lela a la que es reflecteix en els humanistes italians. Tenen consciència de renovació, de pertànyer a un món nou, de ser cultivadors dels *studia humanitatis*, i per això ja poden ser anomenats humanistes o representants de l'humanisme català.

Ja fa uns anys i des de l'òptica de l'historiador de l'art, va aparèixer un treball de Marià Carbonell que realitzava un estat de la qüestió sobre

⁴ Badia, «L'“humanisme català”...», ob. cit., p. 31.

⁵ Lola Badia, «El terme “Humanisme” no defineix la cultura literària dels nostres escriptors en vulgar dels segles XIV i XV», *L'Avenç*, 200 (1996), pp. 20-23 (p. 23).

l'humanisme català, a la vista de tot el que s'havia publicat fins aquell moment. Era l'any 1993.⁶ I l'autor del treball es preguntava:

Es pot parlar en propietat, al final del segle XV, d'humanisme als Països Catalans? Crec que, com a mínim, no s'hauria de donar la qüestió per resolta. Si afrontem l'humanisme de la primera meitat del segle XVI, encara tan poc investigat, ens topem amb semblants dificultats. Per començar, les terminològiques. És notori que per caracteritzar aquest humanisme i distingir-lo dels antecedents quatrecentistes, la historiografia catalana ha usat l'etiqueta de "renaixentista". Però sembla que convindria engegar una revisió similar a la que va emprendre L. Badia en relació a l'humanisme del segle anterior.

L'humanisme català no és pas l'únic que ha patit problemes d'identitat. A la Itàlia considerada el bressol de l'humanisme hi va haver molts i diferents humanismes. El primer humanisme cronològicament parlant va ser l'humanisme florentí o toscà; la potència abassegadora del seu esclat i del seu posterior desenvolupament ha ofegat en part els altres humanismes de la península itàlica i ha impedit probablement que fossin més estudiats i coneguts. L'enlluernament que va provocar l'humanisme florentí va mantenir en l'ombra durant temps els altres humanismes itàlics. Però de fet existeix l'humanisme romà, l'humanisme napolità, l'humanisme ferrares i l'humanisme venet, entre d'altres, que la historiografia va menystenir llargament donant preponderància i primacia a l'humanisme florentí. Probablement perquè l'humanisme florentí va sentar unes bases i es va erigir com a model, i així va ser considerat el més genuí, i perquè era el que s'adeia més amb els criteris que es van fixar per a allò que podríem anomenar l'humanisme més pur. De fet, però, tal com assenyala el professor Jocelyn N. Hillgarth en parlar de l'humanisme de la Mallorca del segle XV, «no va existir un humanisme en estat pur a cap país, ni tan sols a Itàlia».⁷ I afegeix més endavant: «El

⁶ Marià Carbonell, «L'humanisme català a l'època del bisbe Conchillos», dins *El bisbe Jaume Conchillos, l'humanisme a Catalunya*, a cura de Ximo Company, Lleida, 1993, pp. 105-140.

⁷ Jocelyn N. Hillgarth ho diu en el pròleg al treball de Maria Barceló i Gabriel Encenyat, *Els nous horitzons culturals a Mallorca al final de l'Edat Mitjana*, Palma, 2000, p. 10: «La conclusió de l'obra, segons la qual "no podem parlar en termes generals d'un Humanisme en estat pur a Mallorca", és sens dubte correcta. Jo diria que fins i tot no va existir un "Humanisme en estat pur" a cap país, ni tan sols a Itàlia». En la ressenya d'aquest volum que apareixerà a *Llengua & Literatura* expresso així el meu complet acord amb aquests mots: «Comparteixo a ulls clucs l'afirmació del professor Hillgarth en el sentit que no va existir mai, ni tan sols a

fet que els mallorquins que més es dedicaven a l'estudi dels clàssics s'interessessin també pels Pares de l'Església o pels escriptors escolàstics no els distingeix de la majoria dels contemporanis a Itàlia, els quals compartien els mateixos interessos».⁸ Així és que, si no ens hem de sorprendre de descobrir reminiscències medievals a l'humanisme italià, menys encara ens han de sobtar en els humanismes d'altres països.

El gran problema de l'humanisme català és tan senzill de resoldre com que passa per l'acceptació de bon principi i com a primera premissa que va ser escrit majoritàriament en llatí, en un llatí que vol emular el de Ciceró i el de Virgili, el dels autors clàssics en definitiva, i que vol bandejar el llatí corrupte que l'havia precedit immediatament o que va conviure amb aquest durant prou temps.⁹ Aquesta voluntat i ambició estètiques clares donen forma a l'humanisme català. De la mateixa manera que donen forma a l'humanisme en general. Si acceptem això, és a dir que l'humanisme té el seu mitjà d'expressió majoritàriament en la literatura llatina, la feta durant els segles XIV-XVI a Itàlia i XV-XVI a l'àrea lingüística catalana, haurem avançat molt. Amb això vull dir que la sola presa de posició a favor de l'expressió llatina i de la imitació dels autors llatins per part de qualsevol que es vulgui dedicar a escriure, amb ambició estètica, és clar, especialment durant la segona meitat del segle XV i el segle XVI, als territoris catalans, és el primer pas per formar part del que anomenem humanisme català, o, si no volem especificar lloc geogràfic, de la literatura humanística. I tot plegat no és obstacle perquè finalment s'acabi també fent ús del català, però d'un català que intenta assolir l'elegància que havia aconseguit la llengua llatina.¹⁰ Com dèiem abans, d'humanisme en estat pur ni a Itàlia no n'hi va haver mai.

Itàlia, un "Humanisme en estat pur". Així doncs, si partim d'aquesta premissa, la resta de països europeus pels quals es va estendre l'humanisme i que van tenir cultivadors dels *studia humanitatis* més o menys afortunats, ens alliberem d'un llast que ha acompanyat durant anys els historiadors de la literatura de l'època del Renaixement».

⁸ Vegeu el pròleg mencionat a la nota anterior, p. 11.

⁹ Josep M. Nadal i Modest Prats, *Història de la llengua catalana*, vol. II. [=El segle XV], Barcelona, 1996, p. 349: «El primer objectiu dels primers humanistes no serà tant l'oposició als vulgars sinó la lluita contra la degeneració que representa el llatí medieval».

¹⁰ Noti's la posició de Miquel Batllori, que afirma: «Petrarca preferí el toscà per a la poesia i el llatí per a la prosa, i contribuï a donar a tot l'Humanisme i el Renaixement aqueix caire bilingüe. Identificar l'Humanisme amb l'ús del llatí és un error». Són paraules extretes de la seva conferència «El Renaixement i la cultura catalana»,

Amb tot, s'ha volgut veure l'humanisme català a la llum i també a l'ombra de l'humanisme florentí d'una banda i de l'humanisme castellà de l'altra. Res pitjor per a l'estudi de l'humanisme català. Cadascun té la pròpia personalitat, que no necessàriament ha de ser idèntica a la de l'humanisme florentí. Ni molt menys. Així és que crec que hem de contemplar cada humanisme en el seu context històric, social i geogràfic determinat, i d'aquesta manera en podrem acceptar fàcilment les seves particularitats, sense ni negar-lo ni menystenir-lo. Cal, però, que acceptem un denominador comú, una base comuna que els distingeixi a tots. Quina ha estat la base acceptada a Itàlia? La voluntat de l'ús d'una llengua elegant equiparable a la de l'antiga Roma, prioritàriament la llengua llatina però sense deixar de banda la llengua vulgar. Això i només això ha de ser definidor de tots els humanismes. Però és molt. És una voluntat d'imitació dels clàssics, d'escriure a l'ombra de Roma, de la mateixa manera que Roma va escriure a l'ombra de Grècia. És un sentir-se hereus culturals del món grecollatí i en això basar la seva cultura, de la mateixa manera que Roma es va sentir hereva cultural de Grècia i en això va basar la seva cultura. De la mateixa manera que la Roma antiga s'erigeix com a transmissora de la cultura grega intentant superar el model, els humanistes s'erigeixen com a hereus de la cultura grecollatina antiga, intentant també superar el seu model.

Ara bé, això no és incompatible amb l'ús que puguin fer els humanistes dels textos provinents de l'escolàstica, ja sigui per criticar-los o esmenar-los, ja sigui per només reconèixer la seva existència o ja sigui fins i tot per recuperar-ne els aspectes positius, encara que els considerin escadussers. No hi ha cap activitat humana que pugui partir de zero; tampoc doncs els humanistes poden fer *tabula rasa* amb tot el bagatge cultural que els ha immediatament precedit. Res no ve de cop, sinó que tot moviment, tota innovació, tota revolució és producte d'una evolució continuada, prou impalpable mentre es viu, i difícil d'establir-ne els límits cronològics quan s'estudia. Així, com que ni els més grans humanistes italians no es poden sostreure a reminiscències medievals en les seves obres i en les seves trajectòries literàries, em sembla que ens hem d'acostumar a parlar d'humanisme en les nostres terres sense cap mena de sensació d'inferioritat, sense prejudicis, sense deixar de dir les coses pel seu nom, i sense emprar eufemismes, només perquè ens fan

---

pronunciada a l'Ateneu Barcelonès el 21 de gener de 1988 i publicada a *Suplementos Anthropos*, 23 (1990), pp. 43-51(p. 50).

nosa i ens molesten les excessives reminiscències de l'edat anterior que veiem en els nostres escriptors. Tenim el que tenim. I el que tenim és suficient. Ni ens n'hem de vanagloriar ni ens n'hem d'amagar.

A Catalunya amb homes de la categoria intel·lectual d'un Jeroni Pau o de la versatilitat d'un Pere Miquel Carbonell, a València amb homes com Joan Serra o Joan Esteve, a Mallorca amb homes com Mateu Malferit o amb obres com la d'Arnau Descós, podem estar més que tranquils. És cert que vertaderament universal només ho serà Joan Lluís Vives al segle XVI, que sobrepassa de molt la capacitat de tots aquells que l'han precedit i que acaba sent considerat un dels més grans humanistes europeus. Però, com diuen Nadal-Prats, en referir-se a l'humanisme a la València dels segles XV i XVI, «personatges com Lluís Vives o Furió Ceriol no floreixen pas al mig del desert». ¹¹ Pertot arreu hi ha uns noms que sobresurten enmig d'una caterva d'escriptors menors, i no tan menors, que cal que existeixin, ni que sigui per donar més relleu als realment importants. Els contactes amb l'humanisme italià de tots aquests autors i les seves obres validen la utilització del terme humanisme aplicat a l'àrea lingüística catalana.

Podem parlar, això sí, de les peculiaritats que fan l'humanisme català diferent de l'humanisme d'altres llocs geogràfics o d'altres àrees lingüístiques. Però, que potser els mateixos italians no tenen consciència de la diversitat d'humanismes que hi va haver a la península itàlica? Que potser no es diferencien en res l'humanisme que es va produir a França del que es va donar a Alemanya? És que hem de pensar que l'humanisme del segle XV italià és idèntic al del segle XVI francès, per exemple? Certament, ningú no considera que siguin idèntics l'humanisme napolità, el florentí o el romà. Realment ningú no pot creure en la uniformitat i l'estatisme de l'humanisme en el seu pas del segle XIV al segle XV, o d'aquest al segle XVI. Per què, doncs, el nostre humanisme ha de ser mesurat en relació a un humanisme italià pretesament en estat pur? En relació a quin dels humanismes que es donen a la península italiana? Crec que ja és hora de bandejar els problemes d'identitat que ha patit l'humanisme català, des del seu mateix naixement com a moviment. I parlar lliurement d'humanisme, igual com parlem de noucentisme o de modernisme. A més, en els inicis de l'humanisme català hi hem de veure, com a mínim, dos moments claus, que es corresponen amb dues influències diferents. Podem observar un primer focus d'influència a la

---

¹¹ Nadal i Prats, ob. cit., p. 394.

Nàpols de la cort del Magnànim a la meitat del segle XV i podem constatar la important influència que va exercir sobre l'humanisme català la Roma papal, des de Calixt III fins a Alexandre VI, però també durant els anys del pontificat de Nicolau V. I durant el segle XVI hi trobem una major influència de l'humanisme florentí i del que es va produir als Països Baixos. Així doncs, l'humanisme català és un moviment viu i com a tal evoluciona amb el pas dels anys.

La naturalitat amb què l'arxiver barceloní Pere Miquel Carbonell elabora el seu catàleg de barons il·lustres catalans ens ha de servir de model i de nord.¹² Fa temps que considero que l'opuscle de Pere Miquel Carbonell *De uiris illustribus catalanis* és la primera aproximació a l'humanisme català. Durant segles, aquest text de Carbonell ha servit de base a l'hora de parlar d'aquesta qüestió i els homes biografiats per Carbonell han estat mencionats en unes quantes històries de la literatura hispànica dels segles XIX i XX com els primers grans humanistes de la Corona d'Aragó.¹³ La tria la va fer Carbonell. I encara en vivim. Carbonell és un home que té la capacitat de seleccionar qui és i qui no és humanista, un home que difon a casa nostra les idees renovadores de l'humanisme, un home que va aconseguir que la vida cultural de la Barcelona del tombant del segle XV es vertebrés entorn de la seva figura, encara que de la mà de Jeroni Pau.

Carbonell no té cap problema a l'hora d'inventariar junts catalans, valencians i mallorquins dins del seu recull *De uiris illustribus catalanis*. Carbonell no té cap problema a l'hora de destacar, com a característica comuna dels seus biografiats, el fet que eren cultivadors dels *studia humanitatis*. Li és igual que l'obra dels seus il·lustres sigui breu o extensa, mèdica o literària, o fins i tot que no existeixi. Per a Carbonell si el protagonista de la biografia sabia llatí i grec, si el protagonista havia estudiat a Itàlia, si el protagonista havia tingut relació amb Itàlia, aquests ja eren motius suficients per incloure'l dins del seu catàleg. De Lluçia Colomines destaca precisament que «studii liberalibus operam dedit».¹⁴

¹² L'edició crítica d'aquesta obra, amb traducció catalana i notes, va ser publicada per Mariàngela Vilallonga, ed., *Dos opuscles de Pere Miquel Carbonell*, Barcelona, 1988, pp. 47-113.

¹³ Vaig repassar aquesta qüestió a Mariàngela Vilallonga, «Estudios sobre literatura neolatina cuatrocentista en Catalunya», *Roma nel Rinascimento 1996* (1997), pp. 80-92.

¹⁴ Es pot consultar la biografia completa que Carbonell dedica a Colomines dins Vilallonga, *Dos opuscles...*, ob. cit., pp. 50-53.

De Joan Margarit ens informa que fou «litterarum studiosissimus».¹⁵ De Jaume Pau explica precisament que va endinsar-se en els «humanitatis ac sacrarum litterarum studia».¹⁶ De Gabriel Desclapers expressament ens indica que «humanitatis studia coluit».¹⁷ Semblant és el comentari que dedica a un altre balear, Ferrer Berard, de qui no coneixem cap obra, però que Carbonell considera un home «Graecis et Latinis ac barbaris etiam litteris eruditus».¹⁸ Del seu predecessor en les tasques d'arxiver, Jaume Garcia, ens diu que «studia quoque humanitatis ac artes omnes maxime coluit».¹⁹ Nogensmenys Jeroni Pau és mereixedor d'aquests i d'altres grans elogis per part de Carbonell: «rerum antiquarum studiosus et doctus nec non studiis humanitatis deditus est».²⁰

No fa servir Carbonell els *studia humanitatis* com a consigna per incloure en el seu catàleg aquells que n'eren uns bons coneixedors o fins i tot s'hi dedicaven professionalment? Diu Francisco Rico: «el insistente elogio de los *studia humanitatis*, convertido en consigna, era factor importante, no solo para impulsar las posibilidades reales de los grandes supuestos del método, sino incluso para multiplicar las más dudosas virtudes de la instrucción rutinaria».²¹ Carbonell tenia plena consciència que a Itàlia havia nascut un moviment intel·lectual important que revolucionava el món del pensament i del qual els catalans no restaven aliens. Per això insisteix a elogiar aquells que destacaven en el conreu dels *studia humanitatis*. Cinc segles després nosaltres els hem de negar el nom d'humanistes? Amb quins arguments? Amb quina autoritat? Per què els hem de negar aquest nom i donar-los el de neollatins que ells mai no es van posar? Perquè, quines són les absències més notables del catàleg de Carbonell? Moltes. Però la característica comuna i més representativa de la major part dels absents és que van escriure només en vulgar. Aquests són els criteris que Carbonell jutja indispensables i exclusius perquè catalans, valencians i mallorquins siguin considerats il·lustres als seus ulls, que són els ulls d'un home que segueix de prop la vida cultural

¹⁵ La biografia es pot llegir a Vilallonga, *Dos opuscles...*, ob. cit., pp. 58-61.

¹⁶ A Vilallonga, *Dos opuscles...*, ob. cit., pp. 66-69.

¹⁷ Veg. Vilallonga, *Dos opuscles...*, ob. cit., pp. 74-75.

¹⁸ La brevíssima biografia es pot llegir a Vilallonga, *Dos opuscles...*, ob. cit., pp. 76-77.

¹⁹ A Vilallonga, *Dos opuscles...*, ob. cit., pp. 78-83, s'hi pot llegir la biografia.

²⁰ La biografia més llarga del recull és la dedicada a Pau i es pot llegir a Vilallonga, *Dos opuscles...*, ob. cit., pp. 84-89.

²¹ Francisco Rico, *El sueño del humanismo*, Madrid, 1993, p. 45.

de la Itàlia del darrer quart del segle XV. Amb tot, en aquesta nova edat que s'inaugura amb l'humanisme, romandran vestigis de l'edat anterior, de l'edat mitjana, com en restaven de l'Edat de Ferro en aquella Edat d'Or que predeïa Virgili per a Roma en la seva IV *Bucòlica*. I l'Edat d'Or també s'acabarà i ben aviat el somni de l'humanisme també s'esvairà, perquè, com assenyala el professor Rico, «desde el principio se supo, en cualquier caso, que no era suficiente cultivar los *studia humanitatis* propiamente dichos». ²²

La peripècia vital i literària dels nostres humanistes demostra clarament l'estreta relació que s'havia establert entre la riba mediterrània hispànica i la riba mediterrània itàlica, demostra el pont que damunt la mar blava s'havia alçat entre una i altra península. La presència dels humanistes catalans a Itàlia no es pot negar. I la influència que l'humanisme italià, de diferents llocs de la península, va exercir sobre l'humanisme català tampoc. A Itàlia, els estudiosos d'avui reconeixen aquests lligams estrets, sense posar en dubte l'existència de l'humanisme català, han acceptat i han llegit els humanistes catalans amb la mateixa naturalitat que accepten les biografies i les obres dels seus humanistes.

Una altra qüestió seria la divulgació i el ressò de les obres dels humanistes catalans, i aquest sí que crec que és un problema important de l'humanisme català. Quan ens proposem d'inventariar l'obra dels humanistes catalans ens trobem constantment amb l'obra perduda d'autors com Mateu Malferit, o amb l'obra encara inèdita d'autors com Arnau Descós, Joan Ramon Ferrer i Francesc Tarafa, o amb l'obra difícil d'aconseguir d'un autor com Antoni Cerdà, o amb uns poemes que tot just s'acaben d'editar de Ferran Valentí. Aquest és, repeteixo, el gran problema de l'humanisme català, no la seva existència o la seva identitat. A Catalunya tenim la sort de comptar amb humanistes com Jeroni Pau, que va introduir els nous aires de l'humanisme italià a la Península Ibèrica, o com Joan Ramon Ferrer, que va gosar criticar i corregir un humanista gens sospitós de no ser-ho com Lorenzo Valla. Podem ufanar-nos d'aquests humanistes i d'altres, però en realitat és ara, a les acaballes del segle XX, que tenim tots els elements per fer aquestes afirmacions. Al seu segle, al segle XV, van ser coneguts només en circuits tancats, tan elitistes, tan de minories, tan per a iniciats, que la seva incidència no pogué ser de gran pes. Una gran part de l'obra dels nostres humanistes no va arribar als seus destinataris naturals. Va restar manuscrita i a tot estirar

²² Veg. Rico, *El sueño...*, ob. cit., p. 59.

se'n va fer més d'una còpia. Però es va imprimir poc, o no es va imprimir. D'aquí ve, penso, que la incidència de l'humanisme català hagi estat menor que l'humanisme d'altres països. No és que no hagi existit, sinó que ha tingut poc ressò.

Voldria donar uns exemples d'aquesta difusió difícil i diversa de l'humanisme català. L'any 1491 Jeroni Pau, el més important dels humanistes del Principat, va veure publicada la seva obra *De fluminibus et montibus Hispaniarum* a Roma i la seva *Barcino* a Barcelona, i l'any 1493, també a Roma, s'editava la seva *Practica Cancellariae Apostolicae*. En canvi, ni els seus poemes ni les seves epístoles no van arribar a ser mai editats; van circular manuscrits especialment gràcies a Pere Miquel Carbonell, que no es cansava de copiar-los, i van tenir una certa difusió europea, ja que se'n conserven còpies a Roma i a Brusselles. A més, a la Bayerische Staatsbibliothek de Munic es conserva un manuscrit miscel·lani de Hartmann Schedel en el qual es poden llegir algunes de les obres de Pau ja publicades, al costat de part de l'obra de Conrad Celtis, el més gran dels humanistes alemanys del segle XV.

El valencià Joan Esteve va tenir la sort de veure publicat ben aviat el seu *Liber Elegantiarum*, i a Itàlia, la qual cosa suposava d'una banda que el *Liber* havia despertat interès --intellectual o comercial, tant se val-- entre els seus contemporanis a Catalunya o a València, però també, i més important, a Itàlia; suposava, a més, la intuïció dels editors en el sentit que aquesta obra havia de ser d'ús fonamental en les escoles, i per tant de venda assegurada; suposava, finalment, un reconeixement a la tasca de sistematitzar un vocabulari d'aquestes característiques, i d'altra banda oferia una major difusió de l'obra entre els humanistes d'arreu d'Europa, i projectava el *Liber* a uns potencials nivells de lectura o de consulta ben poc freqüents en l'Europa del segle XV, i quasi impensables per a l'autor d'un vocabulari català-llatí. Esteve, doncs, va tenir sort, per dir-ho d'alguna manera, perquè d'altres autors tan vàlids com ell no van gaudir de la mateixa fortuna.

Alguns autors no van veure les seves obres editades en vida, sinó pòstumament, entrat ja el segle XVI. I aquí tenim una altra de les característiques de l'humanisme català. És entrat ja el segle XVI que hom s'adona de la importància del moviment que es produí durant la segona meitat del XV i és aleshores que s'editen, i en alguns casos es reediten, obres que no havien tingut la sort de passar per la impremta. Així és que quan qualla de veritat l'humanisme a l'àrea lingüística catalana és durant el segle XVI. El *Paralipomenon* de Joan Margarit, de tanta influència en

la historiografia posterior, havia romàs manuscrit i inèdit fins a l'edició de Sancho de Nebrija de l'any 1545, seixanta-un anys després de la mort del seu autor. Francesc Tarafa es fa seva l'obra de Jeroni Pau i la reelabora insistentment. Es publiquen les *Cròniques d'Espanya* de Pere Miquel Carbonell, després de més de trenta anys d'haver estat escrites.²³ La petjada i la influència de la producció del XV sobre la del segle XVI és evident i cal ara incidir en l'estudi de la recepció de l'obra dels autors del segle XV per part dels del XVI.

D'altres autors, és cert, encara a hores d'ara es mantenen inèdits tot i la magnitud dels seus treballs, o potser precisament a causa de la magnitud desorbitada dels seus estudis, i ara penso inevitablement en l'obra gramatical de Joan Ramon Ferrer, el barceloní autor d'un amplíssim tractat sobre els pronoms, inspirat també en l'obra de Valla, que tants punts de contacte biogràfics i professionals manté amb Joan Esteve. La composició del *Liber* respon per a Joan Esteve a una necessitat pedagògica i educativa. Aquesta és precisament una de les motivacions centrals de l'humanisme: reformar a partir de l'ensenyament, infondre la renovació de les idees als joves a partir de l'escola per tal de modernitzar la societat. Si la finalitat última del *Liber* respon a aquesta necessitat, si efectivament és una paideia, qui podrà negar que això és humanisme? El que fa Carbonell a les *Regles* sobre el bon ús del català és el mateix que fa Joan Ramon Ferrer al seu tractat sobre els pronoms amb el llatí. A tots dos els esperonaven els que feien un mal ús de la llengua, ja sigui catalana, ja sigui llatina. I tots dos ho expressen en sengles epístoles, gènere que els era tant estimat. No són també, aquestes, característiques de l'humanisme?

Sempre he considerat, i així ho he escrit, que la figura de Carbonell havia de ser tinguda en molta consideració en les lletres catalanes. Voldria donar una mostra de la dimensió que em mereix la figura de Pere Miquel Carbonell. Les darreres recerques que he seguit m'han portat a comparar el paper de Carbonell a Catalunya amb el de Hartmann Schedel a Alemanya. En els manuscrits miscel·lanis de Pere Miquel Carbonell s'hi poden trobar, de costat, antigues inscripcions romanes, obres de Jeroni

²³ Es pot llegir un estat de la qüestió sobre l'evolució de la historiografia humanística a Mariàngela Vilallonga, «El Renaixement i l'humanisme (segles XIV-XVI)», dins *Llatí II. Llengua i cultura llatines en el món medieval i modern*, Barcelona, 1998, i a Mariàngela Vilallonga i Daniel Ferrer, «La fundació de Girona en la historiografia humanística: l'exemple de Francesc Tarafa», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XLII (2001) [=I Congrés d'Història de Girona. Girona, dos mil anys d'història], pp. 305-322.

Pau, d'ell mateix i d'humanistes italians, entre els quals Paolo Pompilio Carbonell i Schedel, a molts quilòmetres de distància l'un de l'altre, van actuar de difusors i de divulgadors de l'humanisme.

Per tot això, penso que podem parlar sense complexos d'humanisme a Mallorca, a Catalunya i a València. La vinculació directa dels humanistes catalans amb els humanistes italians avala aquesta afirmació. Perquè sense un alt grau de coneixement dels autors clàssics llatins i grecs no podem entendre l'obra d'un Arnau Descós, per posar un exemple. I això malgrat la presència d'elements procedents de l'escolàstica. Però és que tampoc Lorenzo Valla, per dir un autor prou representatiu, no podia sostreure's a elements procedents de l'escolàstica. Crec que el terme humanisme sí que defineix la cultura literària dels nostres escriptors en llatí des de la segona meitat del segle XV i tot el segle XVI.²⁴ Perquè hi preval tot allò relacionat amb els *studia humanitatis* per damunt de la influència d'elements procedents de l'escolàstica.

El que resulta evident és que es produeix un tall per la qüestió de la llengua i per la mateixa naturalesa dels estudis universitaris actuals. Hi ha qui es dedica a estudiar la filologia llatina i qui es dedica a estudiar la filologia catalana. Per molt que creiem que podem unir aquests móns introduint matèries dedicades a explicar la història de la cultura, al final l'especialització excessiva, hereva encara, i potser cada vegada més, de l'escolàstica, s'imposa en un món, el d'avui, que ens desborda d'informació. Així, resulta molt més fàcil estudiar els autors que van escriure en llatí dins de la filologia llatina i anomenar la seva producció literària literatura neollatina, sigui del segle XV o del segle XIX, i estudiar els autors que van escriure en català dins de la filologia catalana i deixar-nos de noms tan carregats de connotacions diverses com humanisme o humanista. Però no té molt més interès, malgrat les dificultats òbvies, intentar mostrar la profunda connexió entre uns i altres, basada més en el seu ideari i en la seva actitud davant la vida, que comença justament en la tria d'un model de llengua per expressar-se?

Per concloure. Si podem acceptar que humanisme és reconstruir un món nou sobre la paraula antiga. Si podem acceptar que l'humanisme, aquell moviment intel·lectual que alena el Renaixement, es desenvolupa a Itàlia a partir del segle XIV, adquireix el seu grau màxim d'esplendor al segle XV i acaba vers la meitat del segle XVI. Si podem acceptar que a

---

²⁴ Prenc aquesta definició, per contraposició, de l'article de Lola Badia, «El terme "Humanisme" no defineix...», ob. cit.

l'àrea lingüística catalana durant el segle XIV prevalen encara els mètodes estrictament escolàstics, però s'hi produeix un fenomen que tindrà llarga transcendència en la literatura de tots els temps, i fins en la literatura humanística: el lulisme. Si podem acceptar que a l'àrea catalana, doncs, no serà fins a la segona meitat del segle XV quan es produirà la vertadera innovació, la renovació d'idees autèntica, l'entrada dels nous aires que arriben d'Itàlia i que hauran de donar una orientació diferent a les lletres. Si podem acceptar que al segle XVI català es produeix una consolidació de l'humanisme i al mateix temps una dualitat de plantejaments, de manera que podem parlar d'una continuïtat de la tradició de l'humanisme italià i al mateix temps d'una nova línia d'influència que es desplaça cap als Països Baixos i que oferirà els noms més universals del nostre humanisme. Potser aleshores podrem deixar definit l'humanisme català.